

переселенческого движения. Рассматриваются факторы, которые положительно или отрицательно влияли на интенсивность и масштабы переселенческого движения, направленного в глубь России. Показываются средства воздействия со стороны государственного аппарата на миграционную политику в середине империи. Определяется ареал расселения украинцев на Дальнем Востоке. Детализируются пределы территории, которая в процессе освоения украинскими переселенцами получила название Зеленого Клина и стала своеобразным этническим массивом украинцев на Дальнем Востоке. Анализируются общие тенденции адаптации украинских мигрантов в новых условиях обитания. Делаются выводы о характере и значении миграции этнических украинцев на дальневосточные территории. На основе исследования украинское переселенческое движение на Дальний Восток определяется как один из этапов преемственности украинской диаспоры в России.

Ключевые слова: миграция, колонизация, поселения украинцев, Дальний Восток, Российская империя, Украина.

* * *

УДК 94(477.51)“18/19”:373.2

Потій Н. М.

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання, Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. К. Д. Ушинського (Україна, Чернігів), nataliapotiy@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ВЗАЄМОДОПОМОГИ ВЧИТЕЛІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Характеризується діяльність товариства взаємодопомоги вчителів Чернігівської губернії з 1899 по 1917 р. З'ясовуються основні напрямки роботи товариства на основі аналізу джерельних матеріалів, систематизації та класифікації фактичного матеріалу, узагальнюються результати діяльності об'єднання. Було встановлено, що товариство взаємодопомоги вчителів досягнуло найбільших результатів у просвітницькому напрямку: відкрило два гуртожитки для дівчат і хлопців, які отримували середню освіту; надавало матеріальну допомогу дітям вчителів для навчання; організувало для вчителів лекції, екскурсії, сприяло проведенню курсів, відкриттю бібліотек. Стабільну основу мала грошова допомога та надання позик педагогам, хоча отримати їх мала змогу незначна кількість осіб. Попри дозорові зусилля справа санаторного лікування педагогів не була налагоджена, але товариство взяло участь у наданні медичної допомоги вчителям-воїнам. Незважаючи на обмежені матеріальні можливості та наслідки воєнно-політичної ситуації в країні, товариство відіграло значну роль у покращенні життя педагогів.

Ключові слова: товариство взаємодопомоги вчителів, Чернігівська губернія, земство, напрямки діяльності.

Праця земського вчителя та його положення в суспільстві другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як у Чернігівській губернії зокрема, так і в Російській імперії загалом були вкрай складними. Занедбані, холодні і темні шкільні приміщення, нестача підручників та навчальних посібників перешкоджали нормальній організації навчального процесу. До 1897р. не було чіткої програми навчання, відповідно до якої вчитель мав працювати, а тому він був змушений підлаштовуватися під вимоги випадкових екзаменаторів. Також педагоги залежали від сільської громади, яка впливала на їх повсякденне життя; їм потрібно було знаходити спільну мову зі священниками. Збереження робочого місця залежало від численного керівництва: представників земської управи, училищної ради, дирекції народних училищ. До того ж заробітна плата педагогів була невеликою, антисанітарні умови проживання і роботи приводили до частих хвороб вчителів, тож вони не завжди могли пропрацювати достатньо для отримання пенсії кількість років [21, с. 118, 122, 128]. За таких умов цілком логічним було прагнення вчительства до об'єднання та створення товариств взаємної допомоги.

Загальні відомості про створення товариств взаємодопомоги вчителів у Російській імперії: роль губернських земств у їхньому створенні, кількість

товариств, чисельність їхніх членів, джерела фінансування тощо, містяться у працях дореволюційних дослідників [7; 23]. Окремі факти про діяльність товариства взаємодопомоги вчителів у Чернігівській губернії наведені в замітках дописувачів до місцевого періодичного видання – “Черниговской земской недели” [1; 6; 24]. Сучасні ж дослідники [11; 18] відзначили працю товариства над просвітницькими заходами, покращенням матеріального становища педагогів, проте цілісної характеристики діяльності цієї організації наразі немає.

Метою нашого дослідження є висвітлення діяльності товариства взаємодопомоги вчителів Чернігівської губернії від його заснування до 1917 року, виокремлення її основних напрямків та з'ясування результатів цієї праці. При підготовці публікації було проаналізовано зміст стандартного статуту товариств взаємодопомоги вчителів, річних звітів товариства, журналів окремих засідань товариства, звітів губернської земської управи та наради вчителів Суразького повіту; систематизовано фактичний матеріал; здійснена класифікація напрямків діяльності товариства та узагальнено її результати.

Товариства взаємодопомоги вчителів почали виникати в Російській імперії з 90-х рр. ХІХ ст. Матеріальну підтримку цим організаціям надавали губернські земства, які в цей час активізували діяльність у сфері початкової освіти. Більшість товариств була відкрита впродовж 1893–1901 рр. У 1902–1903 рр. у Російській імперії вже налічувалося 71 товариство із понад 22 тис. членів, яке розпоряджалося капіталом у 330 тис. руб. [23, с. 120; 7, с. 165–166].

У Чернігівській губернії вчителі підготували проект статуту товариства взаємодопомоги в 1894 р. під час проходження педагогічних курсів і подали його управі губернського земства. Остання мала направити клопотання Міністерству народної освіти про затвердження статуту, що і було зроблено 8 березня 1895 р. [15, с. 99]. Однак міністерство відхилило його, надіславши натомість типовий статут товариств взаємодопомоги вчителів, затверджений 5 липня 1894 р. [8]. Упродовж наступних 4 років тривало узгодження змісту статуту з міністерськими вимогами, які з часом доповнювалися, і лише 29 жовтня 1898 р. міністр народної освіти дав дозвіл на заснування товариства взаємодопомоги вчителів Чернігівської губернії. 4 січня 1899 р. воно розпочало свою роботу [16, с. 31; 17, с. 30].

Відповідно до статуту до складу товариства могли увійти особи обох статей. Члени товариства поділялися на дійсних (колишніх і діючих вчителів), почесних (тих, хто пожертвував велику суму коштів чи надав значну допомогу) і членів-змагальників (не вчителів, але бажаючих їм допомагати) [7, с. 3]. Слід зазначити, що завдяки окремому клопотанню губернської земської управи товариству було дозволено включити до свого складу в якості дійсних членів вчителів не лише початкових народних училищ, але й інших навчальних закладів [17, с. 29]. Діяльність товариства полягала у видачі одноразової чи постійної грошової допомоги найбільш нужденним вчителям – членам товариства чи їхнім родичам. Також об'єднання мало сприяти покращенню матеріального становища педагогів

шляхом пошуку роботи, надання дешевшої медичної допомоги тощо. Окрім того, губернська управа отримала дозвіл від міністерства народної освіти, згідно з яким товариство могло сприяти поповненню педагогічних знань вчителів [8, с. 5–6; 17, с. 29].

Керівними органами товариства були загальні збори та правління у складі голови та шести членів, які обиралися на двороки [8, с. 6]. Слід відзначити, що до складу організації, а також до її президії входили земські діячі. Вони відігравали важливу роль у діяльності об'єднання вчителів.

Упродовж першого року існування товариства до його складу увійшли 276 чол. 4 січня 1899 р. головою правління був обраний В. Хижняков, членами: П. Соловина, О. Русов, Є. Молявка, Є. Слепушкіна, Л. Демолович і О. Бакуринський. У грудні 1900 р. В. Хижняков склав із себе повноваження. Головою був обраний Є. Молявка. Організація отримала у своє розпорядження 5602 руб. 41 коп., з яких лише 1342 руб. 59 коп. були членськими внесками, решту ж 4259 руб. 82 коп. становила допомога губернського (3000 руб.) та 9 повітових земств: Борзнянського, Городнянського, Конотопського, Кролевецького, Новозибківського, Ніжинського, Стародубського, Суразького та Чернігівського (1259 руб. 82 коп.) [14, с. 9–10].

Першочергове значення в роботі товариства мала матеріальна підтримка вчителів. Так, за перший рік діяльності було видано допомогу і позик дев'яти учителям на суму 350 руб. (по 25 та 50 руб. для однієї людини): двом особам – на виховання дітей (75 руб.); двом – позики (75 руб.); трьом колишнім учителям, які залишилися без роботи (125 руб.); одному педагогу, у зв'язку з каліцтвом після 25 років праці в школі (25 руб.) та одному вчителю з трьома дітьми, який втратив майно у пожежі (50 руб.). Окрім того, було ініційовано створення позичкових кас для земських працівників при повітових земствах та касу безвідсоткових позик при товаристві [14, с. 18–19]. Практика видачі безкоштовної допомоги педагогам була продовжена в наступні роки і стала регулярною. Утім, не всі клопотання задовольнялися. Так, у 1900 р. із 29 прохань про надання допомоги було задоволено дев'ять [12, с. 10], у 1901 р. із 14 звернень були схвалені також тільки дев'ять [13, с. 10].

Ще одним завданням новоутвореної організації став пошук роботи та додаткового заробітку для вчителів. Зокрема, товариство взаємодопомоги вчителів виступило з ініціативою стати посередником між повітовими земськими управами і вчителями при підборі педагогів на вакантні місця у школах. Також воно зверталося до повітових земств із клопотанням про створення посад запасних вчителів для заміни постійних працівників під час хвороби чи відпусток. Упродовж 1899 р. це клопотання було підтримане Городнянським, Остерським, Кролевецьким, Конотопським та Новгород–Сіверським повітовими земствами. Відхилило означену пропозицію лише Суразьке повітове земство, а в Чернігівському повіті посада запасного вчителя вже існувала [14, с. 20, 22].

Упродовж другого року діяльності правління товариства зверталося до повітових земств щодо збільшення заробітної плати вчителям до 200 руб. та виплат п'ятирічних надбавок по 60 руб. Заробітна плата

мала зростати до 380 руб. Відповідно до цього клопотання в Новозибківському повіті було збільшено заробітну плату педагогам паралельних класів до 200 руб. У Глухівському повіті у школах першого розряду було збільшено заробітну плату педагогам до 240 руб., помічникам – до 180 руб., у школах другого розряду учителі мали отримувати 200 руб., помічники – 180 руб. [12, с. 12–13].

Не менш важливим був просвітницький напрямок роботи. Так, у кінці 1900 р. учителі Стародубського повіту висловилися за організацію освітньої екскурсії для вчителів Чернігівської губернії. Виконуючи цей запит, наступного року на замовлення товариства було сплановано екскурсію, що включала відвідання Москви, Петербургу, кількох міст Фінляндії та Риги. Її вартість становила 90 руб. з учасника. Безумовно, така подорож була доступна небагатьом. Тож не дивно, що зголосилися лише 23 чол., а безпосередньо взяли участь тільки 6 чол., через що екскурсія була скорочена і вчителі не відвідали Риги [13, с. 13–14].

Також товариство взаємодопомоги вчителів звернулося до повітових земств з проханням відкрити бібліотеки при повітових земських управах та надати можливість педагогам користуватися ними безкоштовно. У 1899 р. це клопотання підтримали Городнянське, Остерське, Конотопське і Новгород–Сіверське повітові земства. Кролевецькі земські збори ухвалили дозволити педагогам користуватися безкоштовно книгами у вже існуючій земській бібліотеці [14, с. 21]. Наступного року товариство ініційувало поповнення земських бібліотек загальноосвітньою та педагогічною літературою. Відповідно, Кролевецькі повітові земські збори асигнували на цю потребу 150 руб., Сосницькі – 100 руб., Суразькі – 25 руб. і по 3 руб. на кожен школу для виписки педагогічних журналів, Новгород–Сіверське – 300 руб. на педагогічні журнали та на книги по педагогіці й кращі твори російської літератури. Мглинське земство також виділило кошти на цю потребу, однак не вказало чітко суму. У Глухові в спеціальній бібліотеці було заплановано відкрити спеціальний відділ літератури для вчителів [12, с. 13–14].

Неабияке значення мала підтримка дітей педагогів. З цією метою на загальних зборах товариства, що відбулися 1 червня 1900 р., було ухвалено відкрити гуртожиток для дівчат, які навчалися в середніх навчальних закладах. Городнянське та Конотопське земства асигнували на його відкриття по 100 руб., Остерське – 50 руб., а організований товариством концерт у Чернігові приніс ще 147 руб. прибутку [14, с. 12; 12, с. 12]. 26 серпня 1901 р. гуртожиток для 11 дівчат був відкритий. За проживання була встановлена плата розміри 8 руб. умісяць [3, с. 4; 13, с. 12], яка, однак, з часом зростала.

У 1902 р. постало питання про організацію гуртожитку для хлопчиків. Для визначення місця відкриття було проведено опитування серед сімейних учителів. Педагоги обирали між Черніговом і Новозибковом. На останньому наголошувало Новозибківське повітове земство. Але більшість обрала Чернігів [2, с. 2; 20, с. 20]. Тож незабаром був облаштований ще один гуртожиток. У 1914 р. у

жіночому гуртожитку проживало 43 особи, у чоловічому – 30 [24, с. 6].

Слід відзначити увагу товариства до проблеми організації санаторного та медичного лікування педагогів. Гострота та нагальність цієї проблеми зумовлювала його увагу до всіх можливих варіантів її розв'язання. Тому, коли в 1899р. Нижньогородське товариство запланувало створити санаторій для вчителів ізвернулося до об'єднання вчителів Чернігівської губернії по матеріальну підтримку, останнє схвалило таку ініціативу і прохало у свою чергу міські й земські установи про збір пожертв. У разі відкриття санаторію товариство мало б квоту на 2–3 місця. Пропонувалося й відкрити санаторій у Чернігівській губернії, для цього готувалося звернення до Міністерства землеробства і державного майна про надання земельної ділянки. Також були підготовлені клопотання до повітових і губернського земств про забезпечення безкоштовного лікування вчителів у медичних закладах, які перебували в їхньому віданні. У грудні наступного року пропозиція взяти участь у відкритті дачі для лікування на березі Чорного моря надійшла від товариства взаємодопомоги вчителів Таврійської губернії [14, с. 13, 16; 12, с. 17].

Поступово кількість членів товариства збільшувалася. На 1901р. їх налічувалося 587 чол. Організація мала у своєму розпорядженні 6206 руб. 13 коп. Упродовж року товариство використало практично всю наявну в них суму – 6205 руб. 53 коп. на надання матеріальної допомоги – 445 руб., поштові витрати – 46 руб. 10 коп., канцелярські витрати – 135 руб. 95 коп., утримання гуртожитку – 1119 руб. 77 коп., допомогу на навчання дітей учителів – 60 руб., витрати на банк – 30 руб. 07 коп., корм коню, який був у власності товариства, – 5 руб. Решта коштів (4363 руб. 64 коп.) була відкладена в ощадну касу державного банку та пішла на придбання відсоткових паперів [13, с. 8, 15–16].

Однак розвитку товариства, збільшенню кількості його учасників, налагодженню систематичної роботи стали на заваді революційні події, які розпочалися в 1905 р. і призвели до обмежень діяльності товариства. Упродовж чотирьох років не відбувалися зібрання його учасників [10, с. 168]. Перерви в роботі, звичайно, негативно відобразилися на позиції педагогів щодо товариства. Не всі вчителі побачили для себе користь від участі в ньому. Так, на нараді педагогів Суразького повіту, яка відбулася 21 грудня 1908 р., було вказано на недоліки в роботі товариства. Через віддаленість від губернського міста вчителі північних повітів не мали змоги регулярно відвідувати засідання, вони були мало ознайомлені з роботою об'єднання і практично не отримували допомогу й стипендії. Але потреба в подібній організації існувала, тому педагоги прохали повітове земство створити окреме товариство взаємодопомоги вчителів для Суразького та Новозибківського повітів. Утім, це клопотання було відхилене [22, с. 104–105].

Зібрання членів товариства взаємодопомоги вчителів відновилися наприкінці 1908 р. (29–30 грудня) під головуванням О. Бакуринського. Воно продовжило дбати про підвищення кваліфікації педагогів, ухваливши прохати губернські земські збори про

проведення курсів, організацію лекцій та концертів для вчителів [10, с. 168, 170]. На сіневих засіданнях 1909 р. повідомлялося, що об'єднання вчителів звернулося до товариства поширення технічних знань щодо розробки проектів екскурсій для педагогів. Відповідні проекти були підготовлені і надіслані вчителям Чернігівської губернії: дві екскурсії тривалістю 30 і 31 день до Німеччини та Австрії вартістю 65 і 68 руб., один 45-денний маршрут Лондон–Париж–Берлін за ціною 110 руб. і маршрут Константинополь–Афіни–Відень такої самої тривалості за ціною 90 руб. [4, с. 173]. На червневому засіданні 1909 р., було схвалено виділення 450 руб. для навчання на курсах у столичних містах 15 вчителів [9, с. 108].

У січні 1909р. знову ж розглядалося питання лікування вчителів, зокрема, тривав пошук санаторіїв. Правління товариства відправило звернення до санаторію імені імператора Олександра III, Ялтинського благодійного товариства, товариства боротьби з туберкульозом щодо наявності у них вільних місць та можливості пільгового лікування вчителів початкових народних училищ [4, с. 172]. У 1912 р. представник товариства С. Колосов оглядав ділянки землі неподалік від Сочі з метою побудови там санаторію [1, с. 8].

З початком війни перед товариством взаємодопомоги вчителів постає нове завдання – надання медичної допомоги вчителям–воїнам. Тож воно долучається до створення лазарету імені російського вчительства і виділяє на цю потребу 500 руб. На допомогу членам товариства, які постраждали від війни, асигнується 300 руб. Адже на час засідання 3 січня 1915 р. до армії було призвано 140 вчителів, з них 20 членів товариства [24, с. 7].

Слід відзначити, що витрати товариства з кожним роком зростали, а надходження поступово зменшувалися. Окрім того, з часом майже повністю припинилися приватні пожертвування, зменшилися і асигнування повітових земств. Це, безумовно, негативно позначалося на роботі товариства. З початком І світової війни інтерес учителів до об'єднання падає. То ж якщо в 1914 р. до його складу входили 637 членів, то в 1916 р. їх було 561, хоча всього в губернії налічувалося 2900 педагогів. Отже, перед революційним 1917 роком товариство взаємодопомоги вчителів Чернігівської губернії певною мірою переживало кризу, хоча продовжувало вже налагоджену за роки працю. Воно утримувало два інтэрнати, в яких проживало понад 80 хлопців і дівчат, видавало стипендії на навчання дітей вчителів. На 1915 р. 32 особи користувалися стипендіями від товариства. Для учителів проводилися лекції, надавалася допомога для поїздок на загальноосвітні курси, організовувалися екскурсії. На 1916 р. товариство запланувало придбати ділянку землі на Кавказі для побудови санаторію. Для видачі одноразової і постійної допомоги була створена каса з оборотним капіталом до 3000 руб. За 1916 р. було видано субсидій на суму 455 руб. та стипендій – на 2045 руб. [19, с. 12–13; 6, с. 7].

Таким чином, діяльність товариства взаємодопомоги вчителів Чернігівської губернії спиралась у першу чергу на допомогу губернського, а також повітових земств, членські внески і пожертвування. До його складу увійшла лише частина вчителів губернії, а відповідно

його допомога поширювалася лише на членів організації. Найбільших результатів товариство досягло у просвітницькому напрямку. Воно відкрило та утримувало два гуртожитки – для дівчат і хлопців – дітей педагогів, які навчалися у середніх навчальних закладах; видавало допомогу для навчання дітей вчителів та самих педагогів на курсах; організувало лекції, сприяло проведенню курсів, екскурсій, створенню бібліотек та їх поповненню педагогічною літературою. Стабільну основу мала матеріальна допомога чи надання позик вчителям, хоча отримати її мала змогу незначна кількість осіб – тільки найбільш нужденні. Певною мірою товариство посприяло підвищенню заробітної плати вчителям, піднімаючи це питання перед земськими установами, та полегшенню роботи педагогів, прохаючи повітові земства запровадити посади помічників вчителів. Справа медичної та санаторної допомоги педагогам практично не мала успіху. Довготривале листування з санаторіями не мало завершених результатів. Однак, відгукуючись на потреби воєнного часу, товариство долучилося до створення лазарету та виділило кошти для допомоги вчителям, які постраждали від війни. Зважаючи на вище зазначене, можемо стверджувати, що товариство взаємодопомоги вчителів Чернігівської губернії внесло свою посильну лепту в покращення життя та праці педагогів.

Список використаних джерел

1. Е. Г. Собрание учительского общества / Е. Г. // Черниговская земская неделя (далее– ЧЗН). – 1913. – № 17. – С. 7–8.
2. Журнал VI Общего Собрания членов Общества Взаимного Вспомоществования учащим и учившим Черниговской губ. 16 июня 1902 года // Земский сборник Черниговской губернии (далее– ЗСЧГ). – 1903. – № 2. – С. 1–7.
3. Журнал III очередного Общего Собрания членов Общества взаимного вспомоществования учащим и учившим Черниговской губернии 1 июня 1901 года // ЗСЧГ. – 1901. – № 12. – С. 1–8.
4. Из деятельности правления общества взаимопомощи учащихся и учивших в Черниговской губернии. (Январь 1909 года) // ЗСЧГ. – 1909. – № 2. – С. 171–173.
5. Из деятельности правления о-ва взаимопомощи учителей Черниговской губ. (август и сентябрь) // ЗСЧГ. – 1909. – № 10. – С. 183–185.
6. Киселевич Ф. Учительское общество / Ф. Киселевич // ЧЗН. – 1916. – № 34. – С. 6–7.
7. Народная энциклопедия. – Т. X. Народное образование в России / [Составили И. П. Белокопский, Э. О. Вахтёрова, В. П. Вахтёров, Г. А. Попперек и Л. Б. Хавкина–Гамбургер]. – Спб., 1912. – 351 с.
8. Нормальный устав обществ взаимного вспомоществования учащим и учившим. (Утверждён Министером Народного Просвещения 5-гоиюля 1894 года) // ЗСЧГ. – 1894. – № 11–12. – С. 3–9.
9. Общество взаимного вспомоществования учащим и учившим в Черниговской губ. // ЗСЧГ. – 1909. – № 6. – С. 107–109.
10. Общество взаимопомощи учащихся и учивших в Черниговской губернии // ЗСЧГ. – 1909. – № 2. – С. 168–170.
11. Олійник Н. А. Освітня діяльність земств Чернігівської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Наталія Антонівна Олійник. – Чернігів, 2008. – 236с.
12. Отчёт Правления Общества взаимного вспомоществования учащихся и учивших Черниговской губернии с 1 января 1900 г. по 1 января 1901 г. // ЗСЧГ. – 1901. – № 12. – С. 8–17.
13. Отчёт Правления Общества взаимного вспомоществования учащихся и учившим Черниговской губернии за 1901год // ЗСЧГ. – 1903. – № 2. – С. 8–17.
14. Отчёт правления общества вспомоществования учащим и учившим Черниговской губернии с 4 января 1899 года по 1 января 1900 года (Первый год существования) // ЗСЧГ. – 1900. – № 9. – С. 9–23.
15. Отчёт Черниговской губернской земской управы за 1896 год // ЗСЧГ. – 1897. – № 11–12. – С. 1–328.
16. Отчёт Черниговской Губернской Земской Управы за 1897 год // ЗСЧГ. – 1898. – № 10. – С. 1–296.
17. Отчёт Черниговской губернской земской управы за 1898год. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1899. – 320 с.
18. Потій Н. М. Розвиток земської початкової освіти в Чернігівській губернії (1865–1919pp.) : дис. ... канд.іст. наук : 07.00.01 / Наталія Миколаївна Потій. – Чернігів, 2011. – 272 с.
19. Правление. К учащим в народных школах Черниговской губернии // ЧЗН. – 1916. – № 7. – С. 12–13.
20. Протокол // ЗСЧГ. – 1903. – № 2. – С. 17–23.
21. Русова А. Описание Черниговской губернии / А. Русов. – Чернигов: Типография губернского земства, 1899. – Т. II. – 327 с.
22. Совещание учащихся в земских начальных народных училищах Суражского уезда // ЗСЧГ. – 1909. – № 6. – С. 98–109.
23. Чехов М. В. Народное образование в России в 60–х гг. XIXвека / М. В. Чехов. – М. : Книгоиздательство “Польза” В. Антик и К., 1912. – 224 с.
24. Я. М. Общество взаимного вспомоществования учащихся и учивших в начальных народных школах Черниговской губернии / Я. М. // ЧЗН. – 1915. – № 2. – С. 6–7.

References

1. E.H. Sобрание uchitelskogo obshchestva / E.H. // Chernigovskaia zemskaiia nedelia (dal'she– ChZN). – 1913. – № 17. – С. 7–8.
2. Zhurnal VI Obshchego Sobraniia chlenov Obshchestva Vzaimnogo Vspomoshchestvovaniia uchashchim i uchivshim Chernigovskoi gub. 16iunia 1902goda // Zemskii sbornik Chernigovskoi gubernii (dal'she– ZSChG). – 1903. – № 2. – S. 1–7.
3. Zhurnal ocherednogo Obshchego Sobraniia chlenov Obshchestva vzaimnogo vspomoshchestvovaniia uchashchim i uchivshim Chernigovskoi gubernii liunia 1901goda // ZSChG. – 1901. – № 12. – S. 1–8.
4. Iz deiatelnosti pravleniia obshchestva vzaimopomoshchi uchashchikh i uchivshikh v Chernigovskoi gubernii. (Yanvar 1909 goda) // ZSChG. – 1909. – № 2. – S. 171–173.
5. Iz deiatelnosti pravleniia o–va vzaimopomoshchi uchitelei Chernigovskoi gub. (avgust i noiabr) // ZSChG. – 1909. – № 10. – S. 183–185.
6. Kiselevich F. Uchitelskoe obshchestvo / F.Kiselevich // ChZN. – 1916. – № 34. – S. 6–7.
7. Narodnaia entsiklopediia. – T. X. Narodnoe obrazovanie v Rossii / [Sostavili I.P.Belokonskii, E.O.Vachtorova, V.P.Vachterov, H.A.Popperek i L.B.Khavkina–Gamburger]. – Spb.: [b.v.], 1912. – 351s.
8. Normalnyi ustav obshchestv vzaimnogo vspomoshchestvovaniia uchashchim i uchivshim. (Utvorzhen Ministrom Narodnogo Prosveshcheniia 5–goiunia 1894goda) // ZSChG. – 1894. – № 11–12. – S. 3–9.
9. Obshchestvo vzaimnogo vspomoshchestvovaniia uchashchim i uchivshim v Chernigovskoi gub. // ZSChG. – 1909. – № 6. – S. 107–109.
10. Obshchestvo vzaimopomoshchi uchashchikh i uchivshikh v Chernigovskoi gubernii // ZSChG. – 1909. – № 2. – S. 168–173.
11. Oliinyk N.A. Osvitnia diialnist zemstv Chernihivskoi hubernii u druhii polovyni XIX – na pochatku XXst.: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Nataliia Anatoliivna Oliinyk. – Chernihiv, 2008. – 236s.
12. Otchet Obshchestva vzaimnogo vspomoshchestvovaniia uchashchikh i uchivshikh Chernigovskoi gubernii s lianvaria 1900g. po lianvaria 1901g. // ZSChG. – 1901. – № 12. – S. 8–17.
13. Otchet Pravleniia Obshchestva vzaimnogo vspomoshchestvovaniia uchashchim i uchivshim Chernigovskoi gubernii za 1901god // ZSChG. – 1903. – № 2. – S. 8–17.
14. Otchet pravleniia obshchestva vspomoshchestvovaniia uchashchim i uchivshim Chernigovskoi gubernii s 4yanvaria 1899goda po lianvaria 1900goda. (Pervyi god sushchestvovaniia) // ZSChG. – 1900. – № 9. – S. 9–23.
15. Otchet Chernigovskoi gubernskoi zemskoi upravu za 1896god // ZSChG. – 1897. – № 11–12. – S. 1–328.
16. Otchet Chernigovskoi Gubernskoi Zemskoi Upravu za 1897god // ZSChG. – 1898. – № 10. – S. 1–296.
17. Otchet Chernigovskoi gubernskoi zemskoi upravu za 1898god.

– Chernigov : Tipografiia Gubernskogo Zemstva, 1899. – 320s.

18. Potii N. M. Rozvytok zemskoi pochatkovoi osvity v Chernihivskii gubernii (1865–1919rr.): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Nataliia Mykolaivna Potii. – Chernihiv, 2011. – 272s.

19. Pravlenie. K uchashchim v narodnykh shkolakh Chernigovskoi gubernii // ChZN. – 1916. – № 7. – S. 12–13.

20. Protokol // ZSChG. – 1903. – № 2. – S. 17–23.

21. Rusov A. Opisanie Chernigovskoi gubernii / A. Rusov. – Chernigov: Tipografiia gubernskogo zemstva, 1899. – T. II. – 327s.

22. Soveshchaniye uchashchikh v zemskikh nachalnykh narodnykh uchilishchakh Surazhskogo uyezda // ZSChG. – 1909. – № 6. – S. 98–109.

23. Chekhov M. V. Narodnoe obrazovanie v Rossii v 60–xgg. XIX veka / M. V. Chekhov. – M.: Knigoizdatelstvo “Polza” V. Antiki K., 1912. – 224s.

24. Ya. M. Obshchestvo vzaimnogo vspomoshchestvovaniia uchashchikh i uchivshikh v nachalnykh narodnykh shkolakh Chernigovskoi gubernii / Ya. M. // ChZN. – 1915. – № 2. – S. 6–7.

Potii N. M., Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer at the Department for Social Sciences and the Methods of Their Teaching, Ushinsky Chernihiv Regional Institute for Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine, Chernihiv), nataliapoty@gmail.com

Activities of the Chernihiv Province Teachers' Mutual Aid Society in the Late 19th and Early 20th Centuries

The article is dedicated to the activities of the Chernihiv Province Teachers' Mutual Aid Society from 1899 to 1917. On the basis of source analysis, the systematization and classification of facts the main fields of the Society's work have been defined and the results of its activities have been summarized. It is stated that the Teachers' Mutual Aid Society made the greatest progress in the educational fields: it opened two boarding houses for girls and boys, who were receiving secondary education, helped the teachers' children to get educated, organized lectures and excursions for the teaching staff, assisted by organization of professional development courses and opening of libraries. Financial support and loans were provided to teachers on a permanent basis, though only a limited number of persons were entitled to receive them. Despite its long-term efforts the Society could not arrange for teachers' sanatorium treatment, but it took part in providing health care services to teachers who were military veterans. In spite of the lack of funds, the aftermath of war and the volatile political situation, the Society succeeded in playing an important role in the improvement of teachers' living conditions.

Keywords: Teachers' Mutual Aid Society, Chernihiv Province, zemstvo, fields of activity.

Potii N. N., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры общественных дисциплин и методики их преподавания, Черниговский областной институт последипломного педагогического образования им. К. Д. Ушинского (Украина, Чернигов), nataliapoty@gmail.com

Деятельность общества взаимопомощи учителей Черниговской губернии (конец XIX – начало XX вв.)

Характеризуется деятельность общества взаимопомощи учителей Черниговской губернии с 1899 по 1917 г. Выявляются основные направления работы общества на основании анализа содержания источников, систематизации и классификации фактического материала, обобщаются результаты деятельности общества. Было установлено, что общество взаимопомощи учителей достигло наибольших результатов в просветительском направлении: открыло два общежития для девочек и мальчиков, которые получали среднее образование, предоставляло помощь детям учителей для обучения; организовывало для педагогов лекции, экскурсии, способствовало проведению курсов, открытию библиотек. Также учителям предоставлялась материальная помощь и займы, хотя получить их имело возможность небольшое количество человек. Длительные усилия общества по организации лечения учителей в санаториях не принесли успеха, но оно приняло участие в оказании медицинской помощи учителям-воинам. Несмотря на ограниченные материальные возможности и негативное влияние сложной военно-политической ситуации в стране, общество взаимопомощи учителей сыграло значительную роль в улучшении жизни педагогов.

Ключевые слова: общество взаимопомощи учителей, Черниговская губерния, земство, направления деятельности.

* * *

УДК 37(09)(477.51–21)“1840/1875”

Торубара А. О.
аспірантка кафедри історії та археології України,
Чернігівський національний педагогічний
університет ім. Т. Г. Шевченка
(Україна, Чернігів), alechka_home@mail.ru

Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька як осередок юридичної освіти і науки (1840–1875 рр.)

Висвітлено правові засади функціонування Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька, особливості організації навчального процесу, комплектування науково-педагогічних кадрів, схарактеризовано провідних викладачів цього навчального закладу та їхній науковий доробок.

Ключові слова: Ніжинський юридичний ліцей, навчальний процес, професор, студент.

Ніжинська вища школа, заснована з ініціативи відомих російських можновладців українського походження братів Безбородьків, значною мірою прислужилася розвитку вітчизняної освіти, науки і культури. 29 липня 1805 р. імператор Олександр I підписав указ про заснування в Ніжині Гімназії вищих наук, але втілити його в життя вдалося лише у вересні 1820 р., коли новостворений навчальний заклад гостинно відкрив свої двері для дворянської молоді Лівобережної України. Ніжинська вища школа зазнала неодноразових трансформацій, зумовлених як об'єктивними причинами, так і суб'єктивними факторами. Відтак, у 1832 р. Гімназію вищих наук було реорганізовано у Фізико–математичний ліцей, який не виправдав покладених на нього сподівань і, у свою чергу, в 1840 р. був перетворений в Юридичний ліцей. Цей навчальний заклад залишив помітний слід в історії, а його вихованці знайшли застосування своїм знанням у галузі судочинства, державного управління та місцевого самоврядування. Але діяльність Ніжинського юридичного ліцею досі не була об'єктом спеціального дослідження, відтак не визначено його місце в системі середніх і вищих навчальних закладів, не з'ясовано специфіку професорської корпорації та студентської спільноти, не схарактеризовано навчально–матеріальну базу.

Першу спробу висвітлення діяльності Юридичного ліцею здійснили автори колективних праць з історії Ніжинської вищої школи, які побачили світ у другій половині XIX ст. Характерна їх риса полягала в персоналізованому підході до предмета дослідження, адже йшлося про створення життєписів директорів і провідних професорів цього навчального закладу [17]. Виняток становили студії І. Сребницького, який відтворив основні етапи розвитку Ніжинського ліцею кн. Безбородька [27; 28; 29].

На сучасному етапі діяльність Юридичного ліцею в контексті історії Ніжинської вищої школи досліджує Г. Самойленко [24]. Значний інтерес становлять документальні публікації російського науковця А. Єгорова з історії ліцеїв як своєрідного різновиду навчальних закладів [13; 14; 15].

Загалом аналіз наукової літератури засвідчив, що дослідники з'ясували тільки окремі аспекти історії Ніжинського юридичного ліцею і дали лише загальну характеристику діяльності цього навчального закладу.

Актуалізована джерельна база складається з документального комплексу, який можна розподілити